

17. Держархів Житомирської обл., ф. р-6630, спр. 148.
18. Постанова Верховної ради України № 1915-III від 13 липня 2000 р. «Про зміну меж міста Коростень Житомирської області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
19. Паніна Л.А. *Громади старообрядців та істинно православних християн на Житомирщині у 1970–1980-х рр.* // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Житомиру – 1125» / Гол. ред. М. Костриця. – Житомир, 2009.

Sychevsky A.A. The religious life of the old believers in the village Cholivka of the Korosten district of the Zhytomyr province in the 1944–1990th. The state and activity of the old believers community in the village Cholivka in the 1944–1990th are analysed. The influence of totalitarianism on the believers and the realization by the local power the antichurch policy in relation to the community are defined. The reasons of the old believers religious life decline are set. Is represented the process of the community revival in the 1990th.

Key words: religious community, old believers, bespopovtsy, meetinghouse, soviet power, Zhytomyr province

О. О. Лаврут

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ СТАЛІНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (друга половина 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.)

Автор розглянула питання вивчення української мови в школах Сталінської області періоду 1940 – початку 50-х рр. Цей предмет займав вагомe місце у навчальних планах. У статті дослідник розглянула вимоги до вивчення цього предмету учнями різних класів, виділивши прогалини в них і шляхи вирішення.

Ключові слова: учні, Сталінська область, знання, українська мова, педагоги, навчання

Навчання дітей мові є запорукою розвитку їх інтелектуальних та мовно-творчих здібностей. Від того, наскільки правильно вона засвоїть її конструкції та внутрішній глибинний потенціал, залежатиме формування та розвиток комунікативних умінь і навичок, правил співбуття в суспільстві. Певний досвід з цього питання накопичили заклади освіти періоду другої половини 1940-х – початку 50-х рр. Ця проблема цікавила і дослідників, перші з яких, приділили увагу розвитку освіти післявоєнного періоду [1], мовної політики в галузі освіти Української РСР та ідеологічного контролю за діяльністю закладів освіти [2]. Автори відзначили складні післявоєнні умови у республіці та регіоні [3]. Інша група праць присвячена загальному розвитку регіону, його закладів освіти [4]. Окрема група розглядає діяльність учнів, студентів, педагогів, науковців, їхню участь у суспільних та культурних процесах, котрі відбувались у республіці та регіоні [5]. Слід зауважити, що питання вивчення української мови в освітніх закладах нашого регіону фактично не розглядалась, що і спонукає нас до дослідження цієї проблематики. Завданнями нашої статті є характеристика історіографії дослідження, вивчення його джерелознавчої бази, аналіз діяльності мережі освітніх закладів Сталінської обл. зазначеного періоду, порівняння навчального навантаження та вимог щодо вивчення різних дисциплін, з'ясування питання особливостей вивчення української мови учнями різних ступенів шкіл, виокремлення проблем і шляхів їх вирішення в регіоні періоду другої половини 40 – початку 50-х рр. ХХ ст. і зазначення перспектив подальших досліджень.

Джерелами до написання статті стали фонди Держархіву Донецької обл., котрі надали можливість вивчи-

ти динаміку кількісного та якісного складу шкіл в регіоні, програмне та навчально-методичне забезпечення вивчення української мови в закладах освіти, вимоги до учнівського та педагогічного складу. Документи продемонстрували якість знань учнів та причини виникнення прогалин у їх навчальній діяльності [6].

Перше повоєнне десятиліття стало важким для населення Сталінської обл. Поряд із економічними питаннями, необхідно було вирішити і культурно-освітні. Поступово відновлювалась діяльність шкіл. Кількісний склад шкіл у регіоні протягом 1940-х рр. демонструє таблиця 1.

Тобто, протягом першої половини 1940-х рр. спостерігалася динаміка до скорочення кількості шкіл в області. Проте, із 1946/47 н. р. – поступове збільшення, що пояснювалось відбудовчими процесами в освітній справі. Неповні та початкові школи відновлювали власну діяльність швидше, порівняно з іншими типами. За мовами навчання у 1946/47 н. р. українських шкіл нараховувалось – 997, (середніх – 91, семирічних – 271, початкових – 635), російських – 574 (середніх – 141, семирічних – 169, початкових – 264), відповідно. Кількість учнів шкільної мережі була запланована 470215 осіб, а навчались – 405329, не охоплені залишалися 5292 особи, вибули – 51487. Бракувало і вчителів, частина яких віддала життя на війні, інша – в таборах та заслани, були й відражені на західноукраїнські землі. У 1945/46 н. р. в області ліквідовано мішані школи за мовами навчання, зросла мережа середніх шкіл на 9 і неповних середніх – на 50, спеціальних шкіл для дітей із вадами слуху і розумово відсталих. На 1950/51 н. р. в області вже функціонували 1626 шкіл, де навчались 511449 учнів, зокрема у середніх школах – 231692, семирічних – 203221, початкових – 76536. За цей період перепідготовку пройшли 716 педагогів, але для учнів 5–10 класів не вистачало 440 вчителів, у тому числі 186 з іноземних мов. У 1950 р. відбудували 81 школу на 24520 учнівських місць [8, 275].

Табл. 1

Кількісний склад шкіл у Сталінській обл. впродовж 1940-х рр. [7, 6]

Навчальні роки	Кількість шкіл	Із них			
		середніх шкіл	неповних середніх шкіл	початкових шкіл	кількість учнів
1941/42	1533	348	408	777	462,112
1943/44	1303	150	372	781	118,457
1944/45	1353	195	372	786	265,26
1945/46	1459	204	422	833	332,623
1946/47	1510	220	433	857	350,793
1946/47	1571	282	440	899	2367
% відношення в порівнянні до 1941 р.	98,5	63	106	110,3	75

Інструктивно-методичні вказівки про викладання української і російської мов у других класах усіх шкіл з другого півріччя 1945/46 н. р. та про запровадження змін з арифметики у 3–4 класах зазначали про вивчення української мови в семирічних і середніх школах з російською та українською мовами викладання, починаючи з другого класу. При цьому користувались окремими розділами «Програми з української мови для шкіл з російською мовою навчання за 1945 р.», зокрема її розділами: «Розвиток усної мови» та «Словникова робота». Програма регламентувала вимоги до письма,

яке мало бути правильним, каліграфічним. Учні мали знати елементарні граматичні правила (наприклад, написання великої букви у власних назвах, на початку речення, пунктуаційних знаків, переноси слів, їх склади), правила вимови. Учні перших класів користувались підручником С. Чавдарова «Українська мова. 1 клас». У другому класі від учнів вимагали знання алфавіту, переклад слів з апострофом на російську мову, вироблення навичок виразного і свідомого читання, з дотриманням наголосів та зупинок, читання творів невеликого розміру. Навчання відбувалось за підручником С. Темченка «Українська мова». Матеріал першої частини засвоювався без скорочень, другої – зі скороченнями, особливу увагу звертали на використання потенціалу уроків позакласного читання. У процесі вивчення російської мови користувались підручником «Русского языка для 2 класса», який складався із декількох частин: букварної (обов'язковою для вивчення) та частини для читання (необов'язковою, на вибір вчителя). Акцентувалась увага на розвитку мовленнєвої, особливо діалогічної, збільшенні їх словникового запасу, списуванні, виразному читанні та інших вимог, що стосувались вивчення української мови. Навчальне навантаження на вивчення української мови у російськомовних закладах та російської в україномовних – складало 3 години на тиждень [9, 40–42].

Інструктивно-методичні вказівки щодо запровадження в школах УРСР навчальних планів на 1946/47 н. р., затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 22 серпня 1946 р. зазначали, що, в процесі вивчення предмету, необхідно керуватися програмами з мов, виданих Міністерством освіти УРСР для 8–10 класів, а 1 година на вивчення рідної мови – використовувалась для поглиблення вивчення граматики, правопису та стилістики. У початковій школі кількість годин на вивчення української мови складала більшість, в основній – була тенденція до скорочення цих годин, натомість – збільшення до вивчення російської у старших класах. Щодо вивчення української та російської літератур, то розподіл годин був майже однаковим. На каліграфію звертали незначну увагу – лише в початковій школі. Природничі та суспільні дисципліни складали левову частку навчального плану. Незначну увагу виділяли на вивчення іноземної мови – лише в основній ланці школи. Художньо-естетичний напрям навчально-виховної роботи учнів фактично залишався поза увагою, на відміну від військово-фізичного [10, 91–100].

У Наказі Міністра освіти УРСР П. Дудника від 11 жовтня 1947 р. «Про підсумки навчально-виховної роботи шкіл Української РСР за 1946/47 н. р.» наголошувалось, що викладання деяких предметів «набували буржуазно-націоналістичного спрямування». Зокрема це стосувалось викладання історії, коли педагоги дотримувались поглядів М. Грушевського, а історію минулого учні знали ліпше, ніж новітню, спостерігались «елементи низькопоклонства перед буржуазною культурою». Вчителі української літератури недостатньо зазначали про зв'язок двох братніх культур – російської та української, «замовчували про боротьбу прогресивних течій». Згідно із результатами іспитів, рівень грамотності учнів залишався на низькому рівні, особливо російської мови у сільських та школах з неросійською та неукраїнською мовами викладання (це підтверджувало штучне насадження російської мови у освітніх закладах республіки) [10, 14–17].

Школи Сталінської обл. працювали за програмами 1945 р., затвердженими Міністерством освіти республіки. Стан викладання і знань учнів 1–4 класів з окремих предметів був таким. Із російської мови учні

задовільно засвоїли програмний матеріал, важко їм дались засвоєння правопису закінчень прикметників, правопис дієслів, прислівників, складних слів. Учні вміли складати плани до текстів, підбирати заголовки оповідань, виразно і бігло читати, переказувати текст. У 1945/46 н. р. учні початкових класів на уроках української мови повторювали алфавіт, голосні та приголосні звуки, дзвінки і глухі приголосні, наголос, правопис ненаголошених, будову слова, відмінювання іменників і прикметників; з російської мови: алфавіт з правильною вимовою літер, дзвінки та глухі приголосні, наголос, правопис ненаголошених голосних, склад слова, відмінювання іменників і прикметників, відмінювання дієслова. Зокрема учні третіх класів особливо добре засвоїли теми про частини мови: іменник, прикметник, які закінчувались на *-ня*, *-ття*, *-ддя*, *-ля*, та *-зький*, *-цький*, *-енький*, *-ський* тощо. Учні четвертих класів – визначати головні частини мови, знаходити їх у реченнях, виразно декламувати вірші напам'ять, коротко, чітко, ясно передавати прочитане, складати оповідання за малюнками, вміти писати творчі диктанти. З повторного курсу попереднього – третього класу – учні добре засвоїли правопис іменників на *-ж*, *-ч*, *-ш*, *-щ*, правопис *-ь*, сполучень *-йо*, *-ьо*. Натомість погано засвоїли матеріал щодо частки *-не* з дієсловами, правопис ненаголошених *е – и*, іменників на *-ця*, *ць*, механічно вивчили правила, мали бідний словниковий запас (зокрема це спостерігалось у Костянтинівському, Велико-Новосілівському районах). Більшість випускників сьомих класів, пишучи диктант з української мови, допустили помилки фонетичного змісту: правопис *-ь*, ненаголошених, правопис префіксів, подвоєних приголосних, відмінювання закінчень іменників, прислівників, дієслів. Учні українські тексти підписали російськими літерами (роботи учнів Краматорського р-ну). Вчителі, в свою чергу, не завжди виправляли помилки. Типовими помилками стало написання таких слів: «у ночи», «побачив», «опходить», «вотримала», «бронепоезд», «замазаний». Учні сьомих класів не засвоїли основ морфології, синтаксису простого речення, у них була бідною мова, часто у мовленні та написанні зустрічались русизми. На основі результатів перевірок учнівських творів та переказів 8–10 класів видно, що вони вміли складати план до текстів і користуватись ним, виділяти головне, передавати послідовно думку, вміли практично застосувати правила написання. Письмові домашні роботи також перевірялись педагогами. Курс української мови фактично закінчувався у 7 класі. У наступних – 8–10 класах відбувалось поглиблене їх вивчення, розширення і закріплення матеріалу. Значна кількість учнів систематично вивчала курс української мови, проте, залишалась частина, котра, у зв'язку з евакуацією або переїздом із інших регіонів і республік не мала такої можливості. Тому для них організувались індивідуальні заняття та консультації. У результаті аналізу письмових іспитів учнів 8–10 класів, можна відзначити помилки у їх роботах, які вони допускали при чергуванні голосних та приголосних, при відмінюванні іменників та прикметників, особливо тих учнів, котрі раніше не вивчали української мови і вільно нею не володіли. Учні допускали помилки в процесі побудови речення. Тому педагоги акцентували увагу на граматичному аналізі, виконанні стилістичних вправ, збагаченні лексики, розширенні вживання фразеологізмів у побутовому мовленні, зміцненні орфографічних та пунктуаційних навичок тощо. Серед видів письмових робіт практикувалось списування з певними завданнями, складання різних видів документів, робота з деформованим текстом, переклад текстів з російської на українську мову,

складання речення за схемою, написання літературних творів на вільні теми.

У 10 класі з української мови учні мали повторити курс граматики 7 класу; з української літератури – усну народну творчість, фольклор, літературу Київської Русі, характеристику основних тенденцій розвитку літератури XIV–XVII ст., творчість І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Осно́в'яненко, Є. Гребінки, Т. Шевченка, Л. Глібова, П. Мирного; з російської мови – курс 7 класу, літератури – основні питання розвитку радянської літератури. Засвоєння матеріалу з української літератури було кращим, порівняно з мовою, що засвідчили усні відповіді та твори учнів. У школах працювали літературні гуртки, проходили відкриті уроки. Високі показники з української мови та літератури показали учні 5–10 класів Харцизького і Куйбишевського районів м. Сталіно, низьку – Авдіївського й Ольгінського. Учні сьомих класів, повторюючи курс російської мови, звертали увагу на фонетику і морфологію, синтаксис, будову простого і складного речень, складносурядного і складнопідрядного, заміну підрядних речень прикметниковими і дієприкметниковими зворотами. Кінцевим результатом навчальної діяльності стало складання іспитів та відповідне оцінювання учнів. Міністерство освіти республіки зобов'язав завідуючого Сталінського облвню Г. Євтухова роз'яснити директорам шкіл, що, згідно із постановою РНК СРСР від 10 січня 1944 р. «Про запровадження цифрової п'ятибальної системи оцінювання успішності і поведінки учнів в початкових, семирічних і середніх школах», необхідно було записувати у свідоцтвах і атестатах оцінки «5» («відмінно»), «4» («добре»), «3» («задовільно»), «2» («погано») [11, 131].

Обласні відділи народної освіти надали вказівки НКО від 1 березня 1946 р. відділам до складання білетів та текстів письмових робіт у 5–7, 9 класах семирічних та середніх шкіл на 1945/46 н. р. Відділи надавали тексти для граматичного розбору з мов, тексти для перевірки техніки читання з мов, які склалися педагогами і затверджувалися директорами навчальних закладів, потім – обласним відділом освіти. Складаючи білети для усних іспитів, вибору текстів, тем для письмових робіт, педагоги мали дотримуватись наступних правил. Під час складання іспитів з української мови і літературного читання в школах з українською і російською мовами навчання – кожен білет для учнів 5–6 класів складався із трьох питань: з граматики, завдання для граматичного розбору, з літературного читання. Тексти для диктантів та письмових переказів необхідно було брати із творів класичної художньої літератури, творів радянських письменників. Питання до білетів іспитів з української та російської літератур у школах із українською та російською мовами навчання – рекомендували складати таким чином, щоб у них знайшли відображення основні історичні етапи розвитку літератури, особливості літературної спадщини митців [12, 78–79].

Згідно зі змінами, внесеними Міністерством освіти УРСР на 1947 р. до інструкції про випускні та перевідні іспити у середніх, семирічних та початкових школах УРСР (видання 1946 р.) у школах з неукраїнською і неросійською мовами навчання іспитів на атестат зрілості з рідної мови та літератури складали в письмовій формі, з української літератури – усний, з російської мови та літератури – письмовий і усний. Перевідні іспити складали протягом 12 днів учні 4–6, 8–9 класів. У школах з неукраїнською та неросійською мовами навчання випускні іспити у 4 класах проводили із рідної та російської мов. З рідної мови – усний та письмовий іспит, учні писали переказ, з російської мови – усний

та письмовий. Тривалість іспитів учнів 5 класів була 15 календарних днів. Білети для усних перевідних іспитів в усіх класах шкіл з неукраїнською та неросійською мовами навчання складало Міністерство освіти УРСР і надсилали школам через обласні відділи народної освіти. Якщо у регіонах функціонували школи із неукраїнською та неросійською мовами навчання, то для їх учнів білети складали обласні відділи народної освіти. Якщо учні навчалися молдавською мовою, то білети для іспитів для них складало Міністерство освіти Молдавської РСР. Так розроблялись білети для іспитів на атестат зрілості для шкіл з українською, російською, польською, угорською мовами навчання [13, 29]. У школах із неукраїнською та неросійською мовами навчання іспити необхідно було проводити і з рідної мови і з російської мови та літератури. Якщо школа була неукраїномовною та неросійськомовною, метою іспитів у 5–6 класах стало виявлення наявних знань, вмій та навичок читання. У білеті мали бути завдання з читання, розвитку мовлення, граматики. Мета іспитів з української мови у 8–9 класах полягала у виявленні знань учнів з граматичної основи мов, навичок правильного читання, письма, а також рівня розуміння художніх творів української та російської літератури та мови [10, 205–208]. Текст для письмового переказу у 8 класі для неукраїномовних та неросійськомовних школах, необхідно було добирати у кількості 300–400 слів, який мав бути доступним та цікавим. Для письмових робіт 9 класу з літератури в таких школах – з трьох тем: 2 літературних, пов'язаних із вивченням художніх творів (переказ сюжету твору, епізоду, надання характеристики літературному персонажу), третя – на довільну тему [12, 78–79].

Згідно із рекомендаціями начальника Управління шкіл УРСР Б. Мізерницького, кожен білет із літератури для 8–9 класів складався із трьох питань: перші охоплювали загальні питання, на які учень давав розгорнуті відповіді, третє – розповідав напам'ять або давав відповідь на літературно-теоретичні питання. Під час складання іспитів з української літератури у 8 класі, коли учню випадав білет про «Слово о полку Ігоревім», він мав розповісти про його історичну основу, патріотичну ідею, художні засоби, композицію, значення твору та які переклади твору учень знав. У 9 класі, коли учню необхідно було розповісти про творчість П. Мирного, він мав висвітлити його біографічну, літературну діяльність, зв'язок творчості із російською літературою, сюжет твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні...», негативні наслідки реформи 1861 р., паразитичне життя панства і чиновництва. Завдання до письмових робіт у 9 класі були орієнтовно такими: здійснити порівняльну характеристику (Чіпки та Грицька), групу характеристику, написати твір за темою: «Нас вирости́л Сталин – на верность народу, на труд и на подвиг вдохновил».

Траплялись випадки переїзду дітей з інших республік та регіонів, котрі не вивчали української мови. Тому міністр освіти П. Тичина видав наказ від 16 квітня 1945 р., котрий звільняв їх від іспитів. Це санкціонували завідуючі районними або міськими відділами освіти, на клопотання директора школи, після рішення педагогічної ради. У випускних свідоцтвах, атестатах зрілості цих учнів у графі «українська мова і література» зазначали: «не вивчав» [12, 55]. У Донбасі проживали представники різних етносів, діти яких мали бути задоволені освітніми потребами (зокрема польські). Заступник наркомун освіти УРСР О. Філіппов звернувся до всіх завідуючих облвідділів освіти: згідно із «Положенням про Комітет у справах польських дітей в

СРСР», органи народної освіти, обласні спілки польських патріотів мали організувати і скоординувати навчання та виховання дітей польських громадян, які проживали на території республіки. З цією метою, необхідно було провести облік всіх дітей польського населення віком 3–15 років, передбачивши їх розподіл за декількома віковими категоріями: від 3 до 6 років і від 7 до 15 років. Це також розповсюджувалось на дітей, батьки яких несли службу у рядах Польського війська. Педагогів та дітей польського походження взяли на облік, після чого до НКО за кожною віковою категорією надіслали списки, на основі чого, Комітет у справах польських дітей при РНК займався замовленням програмної, методичної та навчальної літератури. Документ повідомляв про те, що кількість педагогів у Сталінській обл., котрі вільно володіли польською мовою складала 12 осіб. Кількість дітей польського походження складала 329, із них 51 особа – віком від 3 до 6 років, інші – від 7 до 15 років [12, 20–23].

Навчально-методичне і наукове забезпечення не виходило за встановлені ідеологічні рамки. Наказ Міністра освіти УРСР П. Тичини від 31 грудня 1947 р. «Про стан викладання української літератури в школах УРСР» зобов'язував педагогів підвищувати власний ідейний рівень. Управління шкіл Міністерства організувало перегляд підручників з української літератури, де виявило «політичні помилки, буржуазно-націоналістичні перекручення» і надало відповідні «Вказівки про використання підручників з української літератури для 8–10 класів середніх шкіл» та вироблення проектів програм із літератури та літературного читання [14, 4]. Наказ Міністерства Української РСР від 7 травня 1951 р. «Про відзначення в школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР річниці з часу опублікування історичних праць товариша Й. В. Сталіна з питань знань мовознавства» зобов'язав провести відповідні заходи, оскільки 20 червня 1951 р. минала річниця з дня опублікування праці «Відносно марксизму в мовознавстві» [15, 107].

Наказ Міністерства освіти УРСР від 7 липня 1952 р. «Про підготовку учнів до осінніх екзаменів» наголосив на меті їх проведення, котра полягала в поліпшенні успішності, якості знань учнів. Письмові тексти надсилались школам до 15 серпня. Письмові екзамени (іспити) на атестат зрілості проводились за текстами Міністерства освіти УРСР, зокрема з української мови і літератури (написання твору) до 20 серпня, з російської мови та літератури (вір) – 22 серпня, з математики – 24 серпня. Звіти щодо проведення іспитів надсилались до обласних відділів народної освіти, звідти – Міністерству освіти. У тому випадку, коли учень не склав іспитів, він мав можливість повторного складання – у серпні–вересні поточного року [16, 121].

Низьким залишався рівень теоретичної підготовки фахівців, недостатнє забезпечення закладів освіти, формальний підхід до навчального процесу, недостатній контроль з боку інспекторів. Тому важливим питанням було кадрове забезпечення. У Донбасі педагогічних кадрів готували педагогічні інститути: Сталінський, Ворошиловградський; вчительські інститути: Старобільський, Артемівський; педагогічні школи: Маріупольська, Єнакіївська, Мар'їнська, Костянтинівська, Старобільська, Гуляйпільська, Слов'янська. Педагоги отримували освіту і за заочною формою [17, 122]. Це одним шляхом поліпшення вивчення української мови стало проходження курсів педагогічних кадрів. Так, влітку 1953 р. при обласних інститутах удосконалення вчителів, курси пройшли 34430 педагогів, серед яких 486 викладачів української мови та вчителів для шкіл

з молдавською та угорською мовами навчання складало 1,4 % від загальної їх кількості [12, 4]. Від цього страждали діти сільської місцевості, де спостерігалось недовиконання планів та програм, що пояснювалось відсутністю педагогів, зокрема з української, російської та іноземних мов. Наприклад, недовиконання у 5–10 класах складало 18–30 годин [9, 3]. Негативно на засвоєння матеріалу впливала відсутність наочних засобів, таблиць, схем, зв'язку уроків мови з розвитком мовлення, використання однорідних форм та методів роботи, невміння дітей застосовувати на практиці теоретичний матеріал. Необхідно було підняти рівень словникової роботи та розвитку зв'язного літературного мовлення і його культури, приділити увагу зв'язкам нового матеріалу із уже вивченим, розробити рекомендації та видати інструкції завідуючим облвно [12, 9].

Таким чином, українська мова залишалась одним із важливих предметів навчальних планів шкіл Сталінської обл. другої половини 1940 – початку 50-х рр. Навантаження та вимоги до вивчення різних дисциплін затверджувало Міністерство освіти Української РСР, передаючи їх обласним відділам народної освіти. Воно виробляло і критерії оцінювання знань учнів різних ступенів школи. В процесі засвоєння предметів виявлялись деякі негаразди, проте, їх намагались вирішити шляхом програмного, навчально-методичного і кадрового забезпечення. Перспективами цього дослідження є аналіз проблеми відносно наступних періодів розвитку освітнього процесу.

1. Сірук Н.М. Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2008.
2. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів, 1995.
3. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002.
4. Міхненко А.М. Історія Донбасу (1861–1945 рр.): Навч. пос. – Донецьк, 1999; Саржан А.О. Соціально-економічне і політичне процеси в Донбасі (1945–1998 гг.). – Донецьк, 1998; Годы и люди Донетчины. – К., 2004; Донеччина зустрічає 75-річний ювілей: історія, сучасний стан економіки, основні галузі господарства. – Донецьк, 2007; Жеребецький П.И. Имена, отчества, фамилии рассказывают. – К.; Донецьк, 2008; Сусликов В.С., Титаренко Д.М. Горлівка в період Великої Вітчизняної війни та перші повоєнні роки (1941–1950 рр.). – Донецьк, 2010.
5. Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008; Бистра М.О. Відновлення діяльності закладів освіти після визволення України від німецько-фашистських загарбників (1943–1945 рр.) // Вісник Донецького університету. Серія «Б»: Гуманітарні науки. – Донецьк, 2001. – № 2; Бистра М.О. Розвиток вищої освіти України в 1943–1945 рр. // Історична наука: проблеми розвитку: Мат. Міжн. наук. конф. – Луганськ, 2002.
6. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-2852: Сталінський відділ народної освіти.
7. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 121.
8. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 553.
9. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 123.
10. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 125.
11. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 154.
12. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 3.
13. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 36.
14. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 10.
15. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 29.
16. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 37.
17. ДАДО. – Ф. Р-2852. – Оп. 1. – Спр. 120.

Lavrut O.O. Learning of the Ukrainian language in the Stalin's region schools (the second half the 40 – the beginning of the 50th years of the XX century). The author has considered the question of learning the Ukrainian language in the Stalin's region schools in the period of the 1940–50th years. This subject was engaged the significant place in the educations plans. In the article the researcher has considered the demand to learning this subject by the schoolchildrens of the different classes, has marked the blank in it and the directions of decision.

Key words: schoolchildren's, Stalin's region, knowing, Ukrainian language, teachers, education

I. А. Якименко

СІЛЬСЬКА ШКОЛА УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: РЕАЛІЇ СТАНУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ (1943–1955 рр.)

*У статті аналізуються реалії стану та функціонування сільської школи в повоєнні роки. Розглядаються умови та повсякденні труднощі, які супроводжували відродження освітянської галузі на селі. **Ключові слова:** сільська школа, освіта, село, санітарно-гігієнічний стан, повсякденне життя, відбудова*

Друга світова війни призвела до значних соціально-демографічних та матеріальних збитків. Значні руйнування житлового та нежитлового фонду, зменшення кількості працездатного населення, залишковий принцип фінансування невиробничої сфери села (в тому числі й освіти) – усе це склало ті несприятливі умови, в яких відбувалося відродження шкільної справи на селі повоєнних років. Дослідження складних та суперечливих процесів відбудови освітньої галузі в УРСР повоєнної доби сприятиме більш повному осмисленню сутності суспільно-політичних і національно-культурних процесів зазначеного періоду.

Враховуючи значну суспільну актуальність, дослідження проблем відродження освітньої галузі активно розпочалося ще в радянській історіографії. Серед авторів, що вивчали проблеми загальноосвітньої школи можемо відзначити А. Бондара [1], О. Філіпова [2], В. Мойсеєнка [3], Т. Шашло [4], О. Зубаня [5]. Однак ці роботи демонструють вибірковий підхід по подачі матеріалу, адже вчені свідомо оминали гострі теми та замовчували актуальні проблеми, з якими щоденно стикалися сільські школярі та вчителі. Така історіографічна ситуація призвела в роки незалежності до усвідомлення необхідності переосмислення історії шкільної освіти повоєнних років. Вітчизняні науковці відкрили нову сторінку досліджень соціокультурних проблем українського суспільства, в тому числі, і проблем освіти. Найбільш вагомими доробками у цьому питанні можна вважати дослідження Л. Романець [6], Н. Красножон [7], І. Рибак [8], Т. Терещенко [9], О. Нікілева [10], В. Марченко [11]. Разом з тим, бракує ґрунтовних досліджень, присвячених комплексному аналізу освітньої сфери в контексті соціально-економічних реалій повсякденного життя села повоєнних років. У зв'язку з цим, метою цієї роботи є висвітлення реалій стану та функціонування сільської школи та розширення уявлень щодо деяких соціально-економічних аспектів відродження освіти на селі (зокрема, сільське будівництво, забезпечення шкіл освітленням, опаленням, їх санітарно-гігієнічний стан).

Умови освітянської діяльності повоєнних років були надзвичайно важкими. Відновлення навчального процесу розпочиналося відразу зі звільненням певного населеного пункту від окупації. За таких умов, найбільш актуальною проблемою для швидкого відновлення навчального процесу була потреба у придатних для навчального процесу приміщеннях, адже за роки війни знищено 8104 школи (44 тис. класних кімнат), напівзруйновано 10052 будівлі. Отже, потреба в шкільних

приміщеннях виявилася колосальною, а резерви для її задоволення, за умов повоєнної скрути, надто обмеженими [12, 9].

Одним із можливих шляхів швидкого збільшення шкільного фонду приміщень було виявлення та повернення тих, що використовувалися не за призначенням. Однак дефіцит приміщень відчували практично всі установи та організації, тому сотні шкільних приміщень займали будівлі колгоспів, сільради, зерносховища, церкви і навіть квартири приватних мешканців. Так, наприклад, тільки у Сумській обл. 1944 р., в 7 районах виявлено 31 приміщення, що використовувалися не за призначенням. Не поодинокими були випадки відвертого ігнорування проблем шкільництва з боку місцевих органів влади. Наприклад, у с. Буринь Буринського р-ну, Сумської обл. ніде було розмістити класи, бо приміщення середньої школи № 2 віддали колгоспу під зерносховище, а до того ж руйнувалися – розбиралися печі, зривалися класні дошки [13, 206; 14, 53]. Проте, навіть повернення таких приміщень (а їх, за підрахунками Ради міністрів УРСР, на 1946 р. у республіці було біля 1800) до шкільного фонду, враховуючи масштаби руйнувань, не вирішувало проблеми. Саме тому необхідно було широко розгорнути роботи з будівництва нових та ремонту частково зруйнованих шкіл [15, 72].

За планом 1944 р., у 8 лівобережних та 4 правобережних областях необхідно було відбудувати 244 сільські школи, на що мали асигнувати 16,85 млн. крб., з яких у першому кварталі виділили лише 1,5 млн. крб. Його підсумки засвідчили, що розгортання робіт із відбудови шкіл проходить незадовільно і станом на 1 квітня 1944 р. у ряді районів ще не було розпочато. Завезення будівельних матеріалів проводилося мляво, більшість об'єктів будівництва навіть не була забезпечена проектно-кошторисними матеріалами [16, 233]. На 1 грудня 1945 р. середній показник виконання плану з будівництва сільських шкіл складав 24,4%, особливо низькими ці показники були у Вінницькій (12,4%), Житомирській (14,2%), Кіровоградській (12,7%), Одеській (10,2%), Херсонській (13,2%), Чернігівській (12,7%) обл. [17, 206зв.].

За п'ять років ситуація мало змінилася: 1949 р., із запланованих до здачі на літо 143 шкіл, будівельні роботи розпочалися лише по 96. Жодна область не виконала плану, а за рядом об'єктів будівництво не почалося взагалі. Найвищий показник виконання плану представила Ворошиловградська область – 41%, Одеська – 32,5%, Сумська – 31,6%. В середньому виконання плану за перше півріччя 1949 р. склало 15,7% [18, 170–172]. Недостатність фінансування та погана організація будівельно-ремонтних робіт, відсутність або недостатність фондових матеріалів залишалися основною причиною несвоєчасного виконання будівельних робіт. У сільській місцевості та районних центрах ситуацію погіршувала і відсутність на місцях інженерно-технічних працівників, що не давала можливості організувати технічний догляд над шкільним будівництвом і ремонтом [16, 235].

За другу повоєнну п'ятирічку стан шкільного будівництва дещо покращився, але принципово не змінився: 1951 р. план виконано лише на 53,2%. До кінця досліджуваного періоду справи зі шкільним будівництвом продовжували залишатися складними. Вкрай незадовільно виконувалися плани щодо введення до дії нових шкіл. Основною причиною цього було те, що будівельні організації та органи народної освіти не забезпечували безперерйного проведення робіт на перехідних об'єктах. По жодній сільській школі не було організовано умов для роботи (підігрів розчину, запас матеріалів, механізмів). Значна кількість перехідних